

Dels Pirineus a la ciutat de l'Alguer. La Mediterrània ens agermana als catalanoparlants

Ramon Felipó i Oriol, advocat i dinamitzador del Berguedà

En la meva primera visita a l'Alguer, vaig visitar Dom Antoni Nughes a l'Arxiu del Bisbat, a la plaça del Teatre. Em va rebre amb els braços oberts, però com que era molt murri i sorneguer, va sotmetre'm a un interrogatori benèvol, al quart o cinquè dia de visita, de cop i volta, i encara no sé el perquè, em va esventar: "Ramon potser no ho saps, però aquí a l'Alguer havíem tingut cavallets cotoners i trucs". En veure la cara que feia, l'endemà Dom Nughes va passar-me l'article de l'historiador Antonio Serra¹ sobre el tema. L'article de Serra, *La tradizione dei Cavalls Cotoners ad Alghero*, publicat a la *Revista de l'Alguer* numero 3, de l'any 1992. En aquest primer viatge vaig anar a veure Gianfranco Piras,² aleshores arxiver de l'Arxiu Històric del Municipi alguerès,³ i gràcies a ell vaig poder localitzar tota la documentació del Corpus Christi⁴ a l'Alguer al segle XVII. Evidentment també vaig anar a visitar Antonio Serra, que em va facilitar més bibliografia sobre el tema.

El cant de la Sibil·la es canta la nit de Nadal, de sempre, a totes les esglésies del bisbat de l'illa de Mallorca i també a la catedral de Santa Maria de l'Alguer, on s'anomena *El senyal del Judici*. La Unesco va declarar el 16 de novembre de 2010 *El cant de la Sibil·la* patrimoni cultural i immaterial de la humanitat. Actualment s'ha recuperat a moltes esglésies catalanes, com a Santa Maria del Mar de Barcelona i des de fa pocs anys, a la catedral de la Seu d'Urgell.

I. "El senyal del Judici" de l'Alguer i la Sibil·la

Per la influència del concili de Trento (1545 - 1563), l'església catòlica es va posicionar contra les tesis luteranes protestants i contra diverses manifestacions de la litúrgia catòlica antiga, popular i tradicional, que foren suprimides, com *El cant de la Sibil·la*.

a. Dom Nughes

He d'explicar qui era Antoni Nughes. Nat a l'Alguer l'any 1943, l'antic l'arxiver del bisbat i la catedral de l'Alguer (va fer adequar les dependències de l'Arxiu religiós i va fer l'inventari els seus fons

documentals), va ser director de la revista de l'Alguer, *periòdic de Cultura i informació*, de l'Obra Cultural de l'Alguer, dirigia també l'Escola de Alguerès Pasqual Scanu, celebrava cada diumenge la missa en català a l'església de Sant Francesc, era el capellà custodi del santuari de la Mare de Déu de Vallverd i es va cuidar de la restauració integral d'aquest santuari. Durant anys, cada nit de Nadal fou qui cantava a la catedral *El senyal del Judici* (el cant de la sibil·la de l'Alguer).⁵ Era l'ànima de la més viva catalanitat algeresa. La seva tesi doctoral, *El sínodo del bisbe Baccallar: l'Alguer. Església i societat al segle XVI*, fou prologada pel jesuïta pare Batllori i editada per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1991; va fer una excel·lent guia de l'Alguer publicada en diversos idiomes, reeditada en català fa pocs anys per Llibres de l'Índex de Barcelona; ha fet monografies sobre el santuari de Vallverd, la Setmana Santa algeresa, Eduard Toda... Va publicar la guia de la catedral de Santa Maria de l'Alguer; va estudiar i publicar l'obra dels pares de la renaixença algeresa de principi del segle XX, com Ramon Clavellet i Palomba.⁶ Edicions de l'Alguer li acaba de publicar, pòstumament, *El canonge Antoni Miquel Urgias i la societat algeresa entre el 700 e el 800*. Caldria pensar algun dia, no gaire llunyà, en l'edició de tots els seus articles, publicats en diferents revistes algereses o catalanes.⁷

Els darrers anys de la seva vida li fou reconeguda la seva tasca en defensa de la catalanitat a l'Alguer quan fou nomenat membre corresponent de la secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans. El 2011 se li va concedir el premi Canigó, atorgat per la Universitat Catalana d'Estiu. Poc abans de morir, amb el vot unànime de la junta comunal (l'ajuntament de l'Alguer), Mario Bruno, el batlle de l'Alguer, li va atorgar el reconeixement de Fidelitat a l'Alguer. Al seu lliurament hi va assistir el cardenal barceloní Lluís Martínez Sistach. Va morir el 4 de maig de 2018.

b. La versió algeresa del cant de la sibil·la es canta cada nit de Matines⁸ a la catedral.

Dom Antoni Nughes diu:⁹ "És notori que del text del Cant de la Sibil·la, com testifica la documentació que mos és arribada, se n'hi ha anat imposant diverses versions, totes naturalment conservant el missatge fonamental de l'anunci al món de la venguda, a la fi del temps, de Jesucrist Jutge Universal. Eren les versions barcelonina, urgellenca, valenciana i mallorquina. A l'Alguer, i no sabem encara perquè, és arribada i s'és sempre cantada la versió urgellenca.

El text algerès¹⁰ del Senyal del Judici no solament fa referiment a la versió urgellenca, sinó que és pràcticament idèntica. Única discrepància entre la versió de Urgell i aquella algeresa és una paraula del tercer vers de la tercera estrofa: en una "crits" i en l'altra "bris". I aquesta diferència nos porta introduir l'únic problema textual que té el text algerès, on les diformitats entre les còpies que tenim són mínimes i prevalentment de natura gràfica, atribuïbles quasi exclusivament al grau dels coneixements lingüístics de l'amanuense.

També en les còpies manuscrites de l'Alguer hi trobem aquesta diferència o millor, una alternança, entre "bris" i "crits". L'estrofa que, per comprendre el significat del text i temptar després una hipòtesis interpretativa diu:

Aprés se badarà molt fort,
amostrar se de gran conort,
amostrar se ab bris (crits)
y trons les infernals confusions.

Analizem, en relació a aquest problema, les còpies manuscrites que, a part aquella del canonge Urgias datada amb precisió 1820, remunten, com havem ja dit, als finals del sèc. XVIII i la primera meitat del sèc. XIX.

Ja es prou curiós que sigui la versió de la catedral de la Seu d'Urgell la usada a la catedral de l'Alguer. No la mallorquina, que està molt més a prop o la barcelonina. Probablement, entre els primers catalans que varen passar a residir a l'Alguer hi deuria haver molts pirinencs del bisbat de la Seu d'Urgell.¹¹

Quan Dom Nughes, l'any 2011, va explicar-me això de la sibil·la de la Seu d'Urgell a l'Alguer, tot d'una vaig posar-me en contacte amb l'aleshores arxiver de l'ajuntament de la Seu, Albert Villaró i Boix, per dir-li la descoberta.

c. La Seu d'Urgell

Deia el diari de Manresa *Regió 7* el 27 de desembre de 2011: "*El cant de la Sibil·la* torna a la Seu després de 500 anys. S'interpretarà la partitura original que es conserva a l'Arxiu Capítular d'Urgell, de la versió que es cantava fins al 1536. El cant de la sibil·la, un drama litúrgic en cant gregorià de gran difusió a l'edat mitjana declarat patrimoni cultural immaterial de la humanitat per la Unesco el 2010, retorna enguany a la Catedral de Santa Maria d'Urgell, on es va deixar d'interpretar el segle XVI. *El cant de la Sibil·la* es representarà a la Catedral, abans de la Missa del Gall, que estarà presidida per l'Arquebisbe d'Urgell, Joan-Enric Vives. A l'orgue, Lluís Obiols interpretarà la partitura original que es conserva en l'Arxiu Capítular d'Urgell, de la versió que es cantava fins al 1536 a la Seu d'Urgell.

Aquest quadrigrama té trets específics que fan que el cant de la Sibil·la de la Catedral sigui diferent de la resta que es coneixen. La versió urgellenca és ja en català i per tant es tracta d'una de les primeres expressions poètiques en aquesta llengua. Interpretarà el paper de la Sibil·la la profetessa que canta la fi del món, la soprano Laura de Castellet, que estarà acompanyada per un grup coral. La recuperació d'aquesta tradició segueix la línia del que ja s'ha fet en d'altres poblacions del territori català. El cant de la Sibil·la s'ha mantingut vigent en molt pocs indrets, després de la prohibició que en va fer el Concili de Trento: a la Catedral de Palma de Mallorca i a l'Alguer.

Gianfranco Piras Arxiver de l'Arxiu Històric del Municipi de l'Alguer i Dom Antoni Nughes Arxiver del Bisbat i de la Catedral de l'Alguer amb Ramon Felipó

Placa que està a la Biblioteca de l'Obra Cultural de l'Alguer.

Cada any aquesta companyia de teatre algueresa per sant Miquel fa una representació

II. L'antiga comparsa catalana del Corpus Christi: l'Alguer i Berga com a exemple

a. La comparsa del Corpus al segle XVII

Arreu dels Països Catalans la celebració del Corpus Christi tenia moltes similituds i això es va mantenir fins que un rei de la casa dels Borbó, Carles III, per la reial cèdula del 10 de juliol de 1780 va prohibir l'assistència a la processó de tota la comparsa festiva que feia segles que l'acompanyava. Aquesta cèdula deia: "...se manda que en ninguna Iglesia de estos Reinos sea Catedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones, sino que cese del todo esa práctica en las Procesiones y demás funciones Eclesiásticas, como poco conveniente a la Gravedad y Decoro que en ellas se requiere..." La reial cèdula va ser enviada a totes les autoritats eclesiàstiques i civils, i anava acompanyada d'una carta del mateix Carles III datada a San Ildefonso el 21 de juliol de 1780, que demanava el l'observança i el compliment de la prohibició afegint "...algunas y notables irreverencias que en la Fiesta del Santísimo Corpus Christi de ese año se han cometido con ocasión de los gigantes y Danzas en donde permanece la práctica de llevarlos en la Procesión de aquel día...". Berga no va acatar mai aquestes disposicions; això encara avui és un gran misteri. Fou –probablement– l'única de les ciutats catalanes a mantenir íntegra tota la comparsa festiva del Corpus; potser algun dia, algú pot trobar en algun arxiu de Berga el document que farà sortir, definitivament, de tots aquests dubtes.

b. L'estat de la imatgeria festiva catalana en la postguerra civil de 1936-39

Joan Amades,¹² quan va escriure el *Costumari*, editat per primer cop l'any 1952 (tot i que creiem que devia d'haver estat redactat uns quants anys abans), indica que d'àl·ligues a Catalunya n'hi havia només a Girona, la Bisbal, Sitges, Olot, Berga i Valls; la de Vilafranca del Penedès s'havia construït feia molt poc. De dracs diu que n'hi havia a Vilafranca del Penedès, Sant Quintí de Mediona, Solsona, Igualada i Sitges. De mulasses, se'n conservaven només a Reus, Vilanova i la Geltrú, Sant Feliu de Pallerols, Solsona i Berga –les dues guites–. De lleons, ja no se'n conservava cap i de bou, l'any 1934 afirma en un altre dels seus llibres, que només n'hi ha un, el de a Solsona. De cavallets, en tenien a Olot, Sant Feliu de Pallerols i Berga (els *turcs* i *cavallets* de La Patum). Segons Cuadrench,¹³ els cavallets de Solsona foren reintroduïts l'any 1934, posteriorment serien cremats en la guerra civil del 1936 - 1939 i l'any 1940 se'n feren uns de nous. Per a Amades, de gegants n'hi havia en diverses ciutats catalanes. De diables, se'n conservaven l'any 1954 a Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès, l'Arboç, Sitges, Sant Quintí de Mediona i afirma que n'hi havia hagut també a Piera, Capellades, Igualada, Valls, la Selva del Camp, Reus, Tarragona, Torredembarra, Falset, Montblanc i el Vendrell. A Berga n'hi havia de dos tipus: les *maces* i els *plens*.¹⁴ Aquest inventari d'Amades serveix per veure com

Goigs de Nostra Senyora de Vallverd.
La Mare de Deu de l'Alguer

n'estava de migrat el patrimoni català de bestiarí festiu. Fa feredat de veure com havia anat minvant; només en pocs indrets, com Berga, conservava i lluia amb gran esplendor cada Corpus. Una estúpida febre iconoclasta havia deixat Catalunya sense quasi bé res del ric patrimoni medieval. Autoritats eclesiàstiques o reis d'Espanya s'havien preocupat més de prohibir el bestiarí festiu del Corpus català que de defensar moltes altres coses. Els nans són d'aparició molt més tardana. La Patum per als de Berga sembla que a voltes és la raó de ser o viure, i més encara quan la Unesco la va declarar l'any 2005 patrimoni oral i immaterial de la humanitat.

El Gonfalo del Municipi de l'Alguer quan el síndic-batlle de l'Alguer va a un acte oficial sempre el porta

c. Les comparses o entremesos algueresos i catalans, Berga com a referència

Bona part del que aquí s'explica va ser publicat en un article fet conjuntament amb Gianfranco Piras¹⁵ a *L'EROL* número 114, de l'any 2012, *L'antiga comparsaria catalana del Corpus Christi: l'Alguer i Berga com a exemple*. Per saber de La Patum, el millor és llegir sempre mossèn Armengou.¹⁶ Intentaré fer un paral·lelisme entre les comparses berguedanes i alguns dels entremesos d'altres localitats dels Països Catalans i les processons del segle XVII a la ciutat de l'Alguer.

Les primeres dades són sempre de factures del cost de la festa, de quant valia fer, portar o construir els diversos elements festius. Això no vol pas dir que aquesta sigui la data inicial de la incorporació a la processó dels elements; sovint –per no dir sempre– es diu que és per fer-ho tal com s'havia fet sempre. Una altra coincidència és que tant a Berga com a l'Alguer les dades són als arxius municipals, no als eclesiàstics.

1. Els "Turcs" i "Cavallets"

Els *Trucs* (com es deia abans tant a Berga com a l'Alguer) i els Cavallets Cotoners¹⁷ són l'entremès en què uns homes porten cavallets i uns altres van vestits de turcs (la incorporació de les dones a les festes populars catalanes és molt recent, de la segona meitat del segle XX). Per a Amades,¹⁸ el nom els vindria d'haver estat, aquest entremès, a càrrec del gremi del cotó (cotoners) i perquè aquest gremi de teixidors va tenir aquest animal per espai de diversos segles com a distintiu. De cavallets cotoners i turcs n'hi havia hagut a Barcelona, Mallorca, Cervera, Vilafranca del Penedès, Manresa o València.¹⁹

a. Els "Cavallets Cotoners" i els "Turcs" de l'Alguer

Un article d'Antonio Serra²⁰ de fa quasi 20 anys del Corpus alguerès deia: "Mentre la relazione del vescovo Nuseo riferisce de Equi picti danzanti e non offre altri particolari, le succitate carte menzionano espressamente le dues squadre dei cavalls cotoners e deu

turchs compostes da cinque uomini ciascuna e guidate dai rispettivi capitans, alle quali la municipalità fornisce le spade e gli scudi. La fonte archivistica del 1649 atesta anche un meglio identificato diable de la massa una figura que trova riscontro ai nostri giorno del famoso Patum di Berga... In occasione del Corpus algherese si faceva un grande dispendio anche di fuochi d'artificio : rodas, coets de ma, voladors, la nau. Lagalera, il castell de foc".

Serra donava les informacions de l'Arxiu Històric Municipal de l'Alguer (ASCA) on havia trobat aquesta documentació. A l'ASCA vaig poder consultar totes aquestes les informacions de 14 de maig de 1649 deia "per pintar los camals als cavalls cotoners " (854 i 832/2/71 Registre de Mandatos de l'any 1611 i 1612) "als qui han ballat Cavallets Cotoners i Truchs...". He consultat un altre treball de Serra²¹ on diu: "Ad Alghero alla dimensione religiosa propia della festa si associano anche caratteristici connotati laici e profani- El Corpus - per l'esibizione dei cosiddetti cavalls cotoners seguono la processione esucaristica presieduta dal vescovo.... danzano ritmicamente al suono di pifferi e tamburi, simulando un combattimento con una squadra di truchs infideli". Antonio Budruni,²² en comentar la festa de l'Assumpció del 15 d'agost de l'Alguer, explica que hi havia coets voladors, rodes... i que per Corpus hi havia el "ball de cavalls cotoners i turcs", on indica que eren sis per "parte – guidate dai rispettivi capitani, che simulavo un torneo equestre, battendosi con spade di legno..."

A l'ASCA, entre les despeses de la festa de Sant Joan de Porta Llatina²³ referent a la primera dècada dels segle XVII, n'hi ha una que inclou la de fer "dues espases o montans". De l'any 1612 a l' ASCA hi ha un pagament per a la construcció "...les espases y broquers²⁴ per los cavalls cotoners y truchs, per la dita festa del Santíssim Sacrament per una pell per los broquers... y als qui han ballat los cavalls cotoners y truchs que son dotze entre tots, los deu y los capitants 2... als qui han representat los quatre Àngels... als qui han representat Sant Miquel y Sant Joan ... pel qui ha fet les espases per pagar a Francisco Stara per la tersa de atambor y trompeta".

Un altre document de l'ASCA és el de l'any 1649 de la festa del Corpus i sant Joan de Porta Llatina s'indica el cost econòmic "...fer las espadas dels Cavalls Cotoners [i per]les espades i Borquers..."²⁵ i explica que també que cal pagar per "... pintar sinch cavalls..." i per Corpus "als Cavalls Cotoners als capitans de cavalls i Turcs....i als cinch cavalls i cinch Turcs".

A l'Alguer fa pocs anys que van recuperar els Cavallets Cotoners, no per la processó de Corpus sinó per d'altres festes.

b. Els "Turcs" i "Cavallets" de La Patum

Aquest entremès, avui, està integrat per quatre persones que porten els cavallets i les

Don Nuges rebent el premi Canigó de l'UCE, a Prada de Conflent

Don Nuges rebent el premi Canigó de l'UCE, a Prada de Conflent

quatre que fan de turcs. Els cristians (cavallets) porten punyals i els turcs, una simitarra.²⁶ Simulen un combat en què els Cavallets sempre guanyen. El document més antic de Patum descobert, fins ara, a l'arxiu a Berga, en un volum del llibre de Clavari berguedà, explica que l'any 1621 es va pagar per Corpus "...a dos turchs, setse sous; a quatre cavallets, setse reals..."

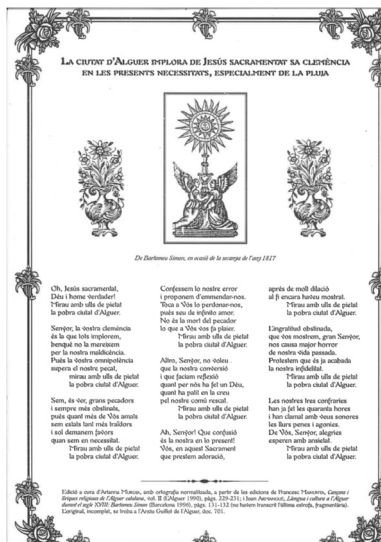
El Baró de Maldà²⁷ va residir a Berga els anys de la guerra contra Napoleó; consigna al seu dietari *Calaix de sastre* el 4 de juny de 1809 que "... en esta real vila de Berga, també tenen gegants però om malalts - i tots ja en son modo malalts de cos, d'esperit, i també de pecúnia -, no han eixit a ballar, corrent los carrers o el Carrer Major de Berga, en prova que no anaren al davant de la processó del Corpus de la parròquia ni els cavalls cotoners ni el Patum,²⁸ que aquí ne diuen d'un gran Tabal, reservant-se tota esta bulla per lo temps se sosiego i tranquil·litat".

Sansalvador²⁹ l'any 1916 va escriure el primer llibre de Patum i sobre l'evolució d'aquest ball diu: "Els Turcs porten sabre morisc i alcançen als cristians que figurant muntats a cavall fugen per entre mig d'ells sense deixar-se agafar; semblen cabretes perseguides, que refiades de la seva lleugeresa, juguen amb l'enemic i en burlen la persecució..." Potser aquesta mania mai provada ni documentada de considerar aquest entremès com una possible reminiscència d'un ball de pastors precristià i ibèric arrenca d'aquest text de Sansalvador. Manuel Riu va defensar aquestes teories en un article al *Diario de Barcelona* de 15 de juny de 1954 sota el títol "El baile de los Trucos y Caballos es un canto guerrero."

2. Diables, maces, angelets, tambor, tabal

a. L'Alguer

A l'ASCA hi ha documents que ho expliquen, com en el *Libre de les Serimònies*, l'any 1586, que diu que per la festa del Corpus Christi, a la

Goigs de Nostra Senyora de Vallverd

así se ha acostumbrado. Y no menos lo necesario para la fábrica de nueva construcción de dicha Águila". Un altre document municipal es del 10 de juliol de 1756 "...ha pagat dit Clavari a Ramon Roca, fuster, quaranta lliures, divuit sous i deu diners i són per semblants que de nostra ordre n'ha gastades i pagades per fer una Àliga per assistir a la Processó de Corpus" i el darrer de 15 de juliol de 1756 a "...pagat dit Clavari a Ramon Roca, fuster, cinc lliures onze sous i tres diners i son per semblants que lo comú de esta vila de pagar-ne per lo gasto que ha fet en compondre un lloc per tenir l'Àliga..."

Aquest document parla que se "fabricará de nuevo una Águila", per tant queda clar que podria haver-n'hi hagut una altra d'anterior. Berga havia esta una vila que havia donat bastant suport a Felip V, per tant prou podria ser que no fos aquesta la primera de les àligues berguedanes, ja que podria haver passat que felipistes berguedans l'haguessin destruït com varen fer l'any 1721 a Reus (hi havia en aquests anys qui creia que l'àliga era un símbol austriacista). Una altra possibilitat seria que també hi hagués hagut a l'aleshores vila reial de Berga una àliga pertanyent en propietat privada a alguna de les confraries (com passava a Cervera), institucions, parròquia o a algun noble berguedà i per tant no era necessari que cap dels pagaments, amb anterioritat a l'any 1756, figuressin als comptes del comú.

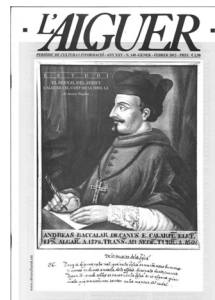
4. Gegants

a. L'Alguer

A l'ASCA hi ha unes despeses del Corpus i per la festa de Sant Joan de Porta Llatina de l'any 1649 que expliquen "...i al Jagano per fer lo senyal Salamo, per dites dos festes y al Tambor..." També hi ha una altra factura del mateix any per la despesa de "lo Salamó".

b. Berga

L'any 1622 hi havia un gegant. Els gegants de Berga actuals són quatre, dues parelles: uns coneguts con els Gegants Vells i els altres com a Gegants Nous. La revista *El Faro Bergadán*, de 23 de maig de 1891, en el número 20 explica que La Patum d'aquell any tindrà "una pareja de gigantes Nuevos, reservándose los que en adelante se denominará viejos para la fiesta de la noche del sábado de Corpus". A la parròquia

El Bisbe Baccallar que va salvar el Cant de la Sibill-la a l'Alguer

EL SENYAL DEL JUDICI L'ALGUER I EL CANT DE LA SIBIL·LA

de Antoni Nughes

A un any de la proclamació de part de la UNESCO del Cant de la Sibill-la com patrimoni immaterial de la Humanitat, podem celebrar aquest aniversari, objectivament de gran rellevà i sobretot moltament per l'Alguer, amb un estudi que analitzi i presenti el aspecte fonamental de aquest petit i gran tresor del nostre patrimoni cultural i de la nostra tradició religiosa.

Hi ha un proverbí a l'Alguer, com un poc a tot arreu, que diu que "desficiet no paga solament el diable", com a direcció que se de tenir confiança en la justícia de Déu i, més en general, que per la veritat, totes les veritats,

per quant desconegudes o fins i tot contràries, a la fi arriben al dia que s'imposen i, a voltes, se transformen en fets emblemàtics. Tots s'agruen que per la justícia divina, així com per les coses humanes, la distància entre el diable i "la paga" no sigui excessiva, però a voltes els temps i els ritmes de la història són talsment llargs que pareix que la paga no arribi mai i el cèl·lul no se tanca més.

Tot d'un cop a creure que aquest fou el destí del Cant de la Sibill-la, un cant i una representació paral·lela que en totes les terres i les comunitats de cultura i de llengua catalana havia caracteritzat i solament

zats, a partir de l'edat mitjana, la facciosa litúrgia de la missa del gall la nit de Nadal, i que després del Concili de Trent era estat absolutament prohibit.

En efecte són temuts de passar quasi cinc segles, perquè de una quasi excomunicació s'arribés a la proclamació més solemne del seu valor, de la sua ortodòxia i de la legitimitat a fer part del patrimoni paral·lel de les comunitats de llengua catalana.

Agresta legitimitat arriba de part de una institució internacional, no religiosa i de enorme prestigi com l'UNESCO que, en la sessió del 16 de novembre del 2010, declara solennement el Cant de la Sibill-la "patrimoni

Article de Dom Nughes sobre el Cant de la Sibill-la, gener-febrer 2012

barcelonina de Santa Maria del Mar tenien un gegant anomenat Salomó, diuen, que està documentat des de l'any 1582. Darrerament ha estat recuperat aquest gegant.

5. Lleó, castell i "nau i galera"

a. L'Alguer

A l'ASCA existeix una ordre de pagament de la primera dècada del segle XVII de la festivitat de l'Assumpta per la construcció d'"un lleó". En aquest mateix document consta la despesa per a la "construcció de un castell". El Corpus de l'any 1649 es diu que s'ha de pagar per "fer una nau i galera" i el de l'any 1684 per construir "...lo castel, habra, agila..."

b. A Berga no hem trobat mai - encara - cap documentació referent a aquests elements del Corpus alguerès. El lleó està ben documentat en altres ciutats com Barcelona. L'any 1313 Manresa va reincorporar un lleó al seu seguici festiu.³⁰ Per saber de la presència de "Castell" a la processó del Corpus recomanem consultar el volum II de Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història*, on també es recullen moltes altres figures i representacions que acompanyaven el Santíssim a Barcelona, com podria ser "*la Nau i la Galera*" de l'Alguer.

6. Mascles

a. L'Alguer

El mateix mossèn Nughes³¹ va facilitar-me el Llibre de les cerimònies, dels consellers de la Ciutat de l'Alguer³² de l'any 1586. Aquí la meua sorpresa encara fou més gran en veure que les referències a l'ús de la pólvora en aquells anys era molt freqüent i una cosa que em va impactar és que per Corpus "se tiran 24 mascles."³³

Un document de l'ASCA de l'any 1562, indica que s'assigna la despesa de 5 lliures per la pólvora de la casa de la ciutat "en les ordres de pagament". L'any 1586, a l'ASCA trobem un document que fa referència a la processó del Corpus que diu que es tiren "24 mascles y tres pesas". Una altra citació dels mascles de l'ASCA és un pagament fet per la festa de Sant Joan de Porta Llatina de l'any 1649 "...per quatre mascles que se tiren lo dia de sant Joan".

b. Solsona

De mascles expliquen Jaume Cuadrench a *Gegants i demás impropèris* i Pere Cuadrench³⁴ que n'hi va haver a Solsona entre els anys 1693 i 1703. Van ser recuperats per la festa major de l'any 2009.

ELS TURCS I CAVALLETS COTONERS A L'ALGUER I BERGA

PASSANT PER SOLSONA, BARCELONA, MALLORCA O... VALÈNCIA
de Ramon Felipó

Ramon Felipó, de de qualqui any que vivia a l'Alguer. De profeta heu l'indolència, és un apassionat bibliòfil i sobretot és un incansable investigador en el camp de la cultura popular. És per això natural i inevitable que, passant per a l'Alguer, hagi conquisat de la història catalana de la nostra ciutat i se posant immediatament a cercar les afinitats i les realitats que, albertat a nivell popular, han "surgint" per això les dues comunitats.

En aquest ESTUDI començat i promès als algerians i als catalans de la banda de ponent els sentiments, la sorpresa i els resultats de les primeres freqüències i investigacions als arxius algerians.

A. N.

que i civil, i anava acompanyada d'una carta del mistic Carles III datada a San Ildefonso el 21 de juliol de 1780, que donava l'obsequència i el compliment de la prohibició d'algunes i notables irreverències que en la Fiestas del Santísimo Corpus Christi de les illes se han començat donar ocasió de les agüetes i danses en donar permisos a la pràctica de llevarlos en la processó de aquell dia.

Berga no va mostrar mai aquestes disposicions, això encara avui és un gran misteri, ja que fou - probablement - la única de les ciutats catalanes, potser algun dia, algú pot trobar a l'Arxiu de Berga el document que faci sortir definitivament de tota aquesta dubtes.

Article sobre els Cavallets i Turcs entre l'Alguer i Berga, juliol-agost 2012

L'antiga comparsa catalana del Corpus Christi: l'Alguer i Berga com exemple

La comparsa festiva catalana està integrada per diversos elements que eren comuns a tot el territori catalanoparlant. Les primeres dades són sempre de factures del cos de la festa, del que valia fer, portar o construir els diversos elements festius: això no vol pas dir que aquesta sigui la data inicial de la incorporació a la processó dels elements, sovint -per no dir sempre- que es per fer-ho tal com s'havia fet sempre. Una altra coincidència és que tant a Berga com a l'Alguer les dades són als arxius municipals, no als eclesíastics. La Mússa (la Guita berguedana), l'Aliga, el Lleó o el Drac; els Diables i els Angels; els Turcs i Cavallets (anomenats Cavallers Cotonsers en alguns indrets) i els Gegants. Tot aquest ric folklore era comú arreu dels Països Catalans. Els nans són d'aparició més tardana.

El poder reial espanyol va intentar modificar i alterar el seguici processional del Corpus. Felip III (de la casa d'Àustria) va limitar l'ús de diversos elements amb foc, i va ordenar que no anessin a les celebracions litúrgiques i reuses sempre fora de l'església. Carles III (de la casa de Borbó), en la Real Cèdula del 10 de juliol de 1780 va prohibir l'assistència a la processó de tota la comparsa festiva que feia segles que l'acompanyava: "... se manda que en ninguna Iglesia de estos Reinos sea Catedral, Parroquia o Regular, haya o adelante Danzas, ni Gigantes ni otros que no son de práctica en las Procesiones y demás funciones Eclesiásticas, como poco conveniente a la Gravedad y Decoro que en ellas se requiere...". aquesta Real Cèdula enviada a totes les autoritats eclesíastiques i civils anava acompanyada d'una carta del mateix borbó, datada a San Ildefonso el 21 de juliol de 1780, que de manava l'observança i el compliment de la prohibició i afegia "... algunas y notables irreverencias que en la Fiesta del Santísimo Corpus

Christi de ese año se han cometido una ocasión de los gigantes y Danzas en donde permanece la practica de llevarlos en la Procesión de aquel día...". Hi hagué algunes excepcions, la més significativa de les quals fou a Berga, on no s'ha deixat de fer mai el Corpus amb tota la comparsa bergadana. Llevat d'anys de calamitats, guerres o de persecució religiosa com els anys 1937 i 1938.

Joan Amades quan va escriure el *Gestumari*, editat per primer cop l'any 1952 (tot i que creiem que devia d'haver estat redactat uns quants anys abans) indica que d'algunes a Catalunya n'hi havia només a Girona, la Bisbal, Stiges, Olot, Berga i Vall de Vilafraanca del Penedès s'havia construït feia molt poc. De dracs diu que n'hi havia a Vilafraanca del Penedès, Sant Quintí de Mediona, Solsona, Igualada i Stiges. De mulasses, per Amades, se'n conservaven a Reus, Vilanova i la Geltrú, Sant Feliu de

Pallersol, Solsona i Berga. - les dues guites -. De lleons ja no se'n conservava cap, i de bou l'any 1934, Amades, afirma en un altre dels seus llibres, que només n'hi havia a Solsona. De cavallets en tenien a Olot, Sant Feliu de Pallersol i Berga -els Turcs i Cavallets- Segons Cuadrado, els de Solsona foren reintroduïts l'any 1934; posteriorment van ser cremats durant la guerra civil del 1936-1939. L'any 1940 se'n feren uns de nous, i, de gegants, indica que n'hi havia en diverses ciutats catalanes.

De diables, per Amades, se'n conservaven l'any 1954 a Vilanova i la Geltrú, Vilafraanca del Penedès, l'Arboç, Stiges, Sant Quintí de Mediona i altres que n'hi havia hagut també a Piera, Capellades, Igualada, Vall, la Selva del Camp, Reus, Tarragona, Torredembarra, Falset, Montblanc i el Vendrell. A Berga n'hi havia de dos tipus: les Maces i els Pien. Aquest extraordinari inventari d'Amades, servint per veure com estava de migat el patrimoni català quant al bestiar festiu de les processons de Corpus. Fa heretat de veure com havia anat minvant, només a pocs indrets com Berga, el conservava i l'hiu amb gran esplendor cada Corpus. Una estúpida febre iconoclasta havia deixat Catalunya sense quasi res del ric patrimoni medieval. Autoritats eclesíastiques o reis d'Espanya s'havien preocupat més de prohibir el bestiar festiu del Corpus català que defensar moltes més coses importants per a Catalunya.

La comparsa algeresa i berguedana, amb una referència solsonina

Turcs i Cavallets

El 7 d'octubre de 1571 l'exèrcit turc va ser derrotat pels cristians a la batalla de Lepant; el nom podria venir d'aquest fet. A d'altres indrets de Catalunya les comparses semblants s'havien anomenat Cavallets

Document de l'Arxiu Històric de l'Ajuntament de l'Alguer 1820

Article de Gianfranco Piras, arxiver de l'Alguer i Ramon Felipó sobre la comparsa del segle XVII entre l'Alguer i Berga, a *L'Erol*

34 L'EROL

III.- Sant Eloi, els goigs.... o la devoció a una marededéu

L'Alguer manté vives algunes de les tradicions populars, pràcticament iguals que a la resta dels Països Catalans.

a. **Els goigs i el santuari de Vallverd** té els seus goigs en la llengua del país. A l'Alguer és anomenada sempre com a Nostra Senyora; d'aquesta forma eren anomenades quasi sempre les marededéus catalanes fins fa un segle.

b. **Sant Eloi.** Cada any Berga³⁵ al juliol celebra la festa de Sant Eloi, i a l'Alguer ho fan al desembre. És una tradició comuna que ve del mateix tronc; són moltes les poblacions catalanoparlants que tenen un dia per festejar els gremis dels ferrers, traguers, basters... A l'Alguer com a Berga hi ha bandera pròpia, passada, música, benedicció i ofici religiós, però la gran diferència és l'aigua. L'Alguer segueixen fent el mateix que es feia fins no fa massa anys a Berga, quan els genets que desfilaven per la plaça de Sant Pere, a sota la barana de parròquia, només els tiraven unes gotes d'aigua beneïda. Cap als anys

cinquanta o principis dels seixanta, a Berga, només es tirava aigua en la benedicció a aquells que ho demanàvem insistentment a crits, amb aquell característic “aigua”³⁶ a la plaça de Sant Pere. No hem oblidar mai que fins als anys vint, quan va arribar l’aigua de la font de Tagast, a Berga la majoria de cases encara no disposaven de l’aigua corrent, i molts anys més tard hi havia força sovint restriccions i calia estalviar-la.

A l’Alguer, la passada es fa al matí un cop acabat l’ofici religiós i per l’eixample de la ciutat, pel barri nou, està acompanyada pels abanderats del Elois i de les altres confraries alguereses. No tenen tabaler a cavall com a Berga, però la banda municipal algueresa hi posa música; en això és com a Berga. Tot recordava els anys en què els Elois de Berga a les 6 del matí baixaven del portal de Santa Magdalena per anar a la benedicció de la plaça de Sant Pere, amb el tabal i el banderer.

Les festes amb desfilades de cavalleries són típiques dels territoris catalanoparlants, com les de Sant Antoni a tot Catalunya o a Mallorca, els *jaleos* de Menorca, com el mateix Sant Eloi a Berga o la corrida a Puig-reig. Carmelo Carboni, president de la confraria algueresa, va fer-me a mans una monografia sobre la seva confraria, *La Confraria de Sant ‘Aloy*, i una peça teatral en català, *el Procés als Frailarjos*.

IV. Conclusió

Voldria agrair en primer lloc l’ajut rebut pels arxivers algueresos; sense ells mai no haguera pogut fer aquest treball: Baingio Tavera, Gianfranco Piras, Antoni Nughes i Antonio Serra, moltes gràcies a tots.

No en recollim cap, de la gran quantitat de referències de què disposa l’ACSA sobre els tipus, formes i construcció de tota mena de coets pel Corpus i d’altres festes alguereses; ni les despeses de la murtra³⁷, “marçanella”, la “ramadura” [per fer enramades, com es feia a Berga i a tot arreu], ciris, “pesas”, ni els pagaments als bastaixos, encens, fer l’altar de la ciutat, vetes, “Taules” ni el recorregut pels carrers i places alguereses... Tampoc no recollim més dades i informació de La Patum atès que es pot consultar en molts llibres.

Aquesta documentació prova com n’eren d’estretes les relacions entre catalans fa anys. L’Alguer tenia un ric patrimoni de Corpus, com Barcelona, Girona, Berga, Solsona, Pollença o la ciutat de València. Tots els documents estan redactats en català – evidentment –, la llengua pròpia del país.

Darrerament, l’estudiós alguerès Mauro Mulas ha descobert i està en curs de publicar la descoberta d’una taronjada a l’Alguer al 6 de gener de 1605. Això és un corroboració més de les estretes relacions del folklore alguerès amb la resta dels Països Catalans.³⁸

El fet que la *Sibil·la* que es canta cada nit de Nadal a la catedral de Santa Maria de l’Alguer sigui la mateixa que s’havia cantat i recentment recuperat a la catedral de la Seu d’Urgell, em fa reafirmar-me que de ben segur molts dels primers catalans que repoblaren l’Alguer deuriem ser pirinencs. No sóc filòleg, valgue’m Déu, però molt sovint el parlar alguerès em recorda el de l’Alt Urgell i els Pallars, i amb això està tot dit.

Post scriptum

El ball de l’Ós del Pirineu a Sardenya

El ball de l’Ós, tan popular al Pirineu i com defineixen Eloi Ysàs³⁹ i Oriol Lluís i Gual,⁴⁰

com a carnavals dels Pirineus, també hi ha una festa similar a Sardenya: són els ossos dels emmascarats sards, són els Marmuthones de Marmoiada. Diverses són les localitats catalanes que tenen balls de l'ós, com Solsona o Valls, i a Andorra, el ball de l'Óssa d'Encamp i Ordino.

Notes

- 1- Antonio Serra és actualment el responsable de l'Arxiu Històric del Municipi de l'Alguer.
- 2- La primera nit a l'Alguer del meu primer viatge era jornada de portes obertes els edificis municipals algueresos. Un petit minyó alguerès d'uns 12 anys em va portar al vespre a fer la visita a l'edifici de l'ajuntament i va concloure portant-me als locals de l'antic arxiu. Em va presentar l'arxiver tot dient en alguerès "aquí et deixo"... Des d'aleshores som molt amics amb Gianfranco Piras, malauradament per mi, és clar, ja jubilat de la seva feina a l'arxiu.
- 3- ASCA Archivio Storico Comune Alghero – Arxiu Històric del Municipi de l'Alguer.
- 4- A l'Alguer en diuen Corpus Domine.
- 5- <https://www.youtube.com/watch?v=zP7vnU5MRac> Aquí podeu consultar com cantava el cant del Judici.
- 6- Si es consulta el Catàleg *Col·lectiu de les Universitats Catalanes* es pot veure que té més de trenta entrades http://ccuc.cbuc.cat/search~S23*cat?/aNughes%2C+Antoni/anughes+antoni/-3%2C-1%2C0%2CB/exact&FF=anughes+antoni&1%2C41%2C
- 7- Voldria fer esment que a Dom Nughes. No diré mai els seus noms, malgrat que tothom sap qui són els quatre catalanets de pa sucat amb oli que fa anys varen impedir que Dom Nughes tingués la creu de Sant Jordi i van fer tot el possible per silenciar la seva obra. Aquesta colla de pseudollettraferits volien ser només ells la veu de l'Alguer i no els algueresos, que en definitiva són qui han de ser els amos del seu propi destí. Mai no es podrà fer res de la història de l'Alguer sense acudir a la seva obra escrita. Una persona es manté viva mentre hi hagi qui la llegeixi, i Antoni Nughes serà llegit i rellegit durant anys i anys.
- 8- *Matines*, per mossèn Alcover, és la missa de mitja nit de la festa de Nadal. A Catalunya en diem missa del gall.
- 9- *L'Alguer, periòdic de Cultura i informació*, any XXV, n. 140, gener-febrer 2012. Ciutat de l'Alguer. Un altre important article de Dom Nughes, també publicat al mateix periòdic alguerès, és "Senyal del Judici o Cant de la Sibila", núm. 19, 1991.
- 10- A l'Alguer diuen i escriuen alguerès.
- 11- Podeu consultar aquesta pàgina <http://agenciabaleria.com/07-pdf/revistaalguer.pdf>, on hi ha l'article de Dom Nughes.
- 12- Amades, J. *Guia de les festes tradicionals de Catalunya*. Barcelona, 1958. *Iconografia popular: gegants, bèsties del comú, cavallets, nans*. Barcelona, 1929. *Gegants, nans i altres entremesos*, Barcelona, 1934. *La Patum*, Barcelona, 1932.
- 13- Cuadrench, J. *Gegants i demés impropis de Solsona de les diades de Corpus i Festa Major*, Solsona, 1998.
- 14- Felipó, R. *La Patum, el Corpus Christi de Berga*. Tarragona, 2005.
- 15- Sense l'ajut i la proverbial paciència de Gianfranco Piras, mai no haguera pogut trobar totes les informacions del Corpus Christi alguerès del segle *xvi*.
- 16- Armengou, J. *La Patum de Berga, compilació de dades històriques, amb un suplement musical dels ballets de la Patum*. Berga, Museu Municipal de Berga, 1968.
- 17- També dits cavallins o cotonines.
- 18- Amades, J. *Op. cit.*
- 19- Felipó, R. "Els Turcs i Cavallets Cotoners a l'Alguer i Berga, passant per Solsona, Barcelona, Mallorca o València" revista *L'Alguer, periòdic de cultura i informació*, núm. 143, l'Alguer. I a l'Erol, núm. 114, Berga 2012. Es pot consultar a <https://www.raco.cat/index.php/Erol/article/view/225398/334076>
- 20- Serra, A. "La tradizione dei Cavalli Cotoners ad Alghero". *Revista de l'Alguer* núm. 3. 1992.
- 21- Serra, A. "La festa ad Alghero nell'età barroca". *La Setmana Santa a l'Alguer*, Barcelona, 1999.
- 22- Budruni, A. *Storia di Alghero, Il Cinquecento e il Seicento*. Alguer, 2010. Budruni, A. *Breu història de l'Alguer*. Barcelona, 2010.
- 23- En la festa de Sant Joan de Porta Llatina de la ciutat de l'Alguer es col·laborava la nit entre el 5 i 6 de maig per commemorar la victòria algueresa contra l'exèrcit de sassaresos i francesos, comandats pel vescomte de Narbona l'any 1412.

- 24- Espasa de grans dimensions; de vegades es necessiten les dues mans per moure-la, segons el *Diccionari Alcover - Moll*.
- 25- *Broquers*: escuts circulars de cuir, segons el *Diccionari Alcover - Moll*.
- 26- *Simitarra*, sabre molt corbat, usat principalment pels àrabs i altres orientals, segons el *Diccionari Alcover - Moll*.
- 27- Amat i de Cortada, Rafael d' (Baró de Maldà). *Calaix de sastre*, VIII, IX i X. Barcelona, 1995, 1999 i 2003. Dietari que explica com era la vida a Berga i evidentment La Patum d'aquells anys.
- 28- Fa servir el Patum per designar el tabal, i el *Diccionari de Pompeu Fabra* diu Patum a la "Mula Guita", o "Mulassa" de La Patum actual.
- 29- Sansalvador, Antoni. *La Patum*, Barcelona, 1916.
- 30- <https://www.naciodigital.cat/manresa/noticia/37854/manresa/descobreix/seu/lleo>
- 31- Nughes, A. *L'Alguer*. L'Alguer, 2010.
- 32- Molina, P. i J. Armangué *Llibre de les cerimònies, dels consellers de la Ciutat de l'Alguer*. L'Alguer, 2005.
- 33- Segons el *Diccionari Alcover-Moll*, entre les accepcions de *mascle* hi ha: "canó de bombarda o d'altra peça d'artilleria". Aquest mot està lligat amb el de *masclet* i/o *mascletà*. A Solsona, com s'ha dit, els han recuperat recentment.
- 34- Auguets, M. P. Cuadrench i R. Montraveta. *Homes de terra i foc: els Trabucaires de Solsona*. Solsona, 2010.
- 35- La festa de Sant Eloi havia estat o encara és en nombroses localitats catalanes com Campdevàrol, Ripoll, Prats de Lluçanès, Tàrraga, Tortosa, Terrassa o Masquefa.
- 36- De sempre he sentit a dir que fou la Quimserra una de les primeres a remullar a la plaça Cremada, i deuria ser cap a final dels anys seixanta; ara és tot una altra cosa.
- 37- A la ciutat de València, abans de començar la processó del Corpus, s'omple de murtra i d'altres plantes oloroses tot el recorregut.
- 38- Vallverdú, A. *Batalles amb taronges. Notes sobre una pràctica festiva*. Cambrils, 2011.
- 39- Ysàs, E. "Els balls de l'Ós". *Carnavals dels Pirineus i altes festes tradicionals d'hivern europees*, Barcelona, PAM, 2017.
- 40- Lluís i Gual, O. "Les festes de l'Ós. Un ritual del cap d'any indoeuropeu". *Tretzenes Trobades Culturals Pirinenques*, Andorra, 2017.